

Зміст економічного виховання, тенденції його формування у контексті суспільно-економічної думки в Україні кінця ХХ – початку ХХІ століття

Кучинська Ірина Олексіївна¹, Дмитрецький Дмитро Анатолійович²

Опубліковано	Секція	УДК
30.10.2025	Освіта/Педагогіка	37.017.4:33]:94(477)''199 1/202''

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17540965>

Анотація. У статті розглядаються основні тенденції оновлення змісту економічного виховання в Україні в контексті переходу від планової до ринкової економіки, що змінило економічні цінності та відносини. Аналізуються різні наукові погляди на сутність економічного виховання та вплив суспільно-економічної думки на його формування. Виділяються ключові тенденції: перехід до компетентнісного підходу, ранній старт і неперервність економічного виховання, міждисциплінарність, практична спрямованість, а також орієнтація на сталий розвиток. Аргументується позиція стосовно того, що ці тенденції визначають розвиток економічного виховання й надалі. Закцентовано увагу на тому, що тенденції означають ключові позиції розвитку економічного виховання у межах зазначеного періоду і будуть продовжуватись та видозмінюватись в залежності як від об'єктивних (соціально-економічні умови), так і суб'єктивних чинників.

Ключові слова: ринкова економіка; компетентнісна освіта; ринкове мислення; соціально-економічна ситуація. Економічна ідеологія.

The content of economic education and trends in its development in the context of socio-economic thought in Ukraine in the late 20th and early 21st centuries

Annotation. The article raises the problem of the main trends in the renewal of the content of economic education in Ukraine and the factors that determined them, taking into account the peculiarities of socio-economic thought of the late 20th - early 21st centuries.

The emphasis is on the fact that the transition of Ukraine from a centrally planned economy to a market economy caused a radical change in the economic system in the state, and accordingly, economic values and relations.

The analysis of literary sources made it possible to analyze and compare different points of view of scientists on the interpretation of the essence of economic education in the relevant historical conditions, as well as the influence of different views of representatives of socio-economic thought on the formation of its content.

¹ доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5025-4920>

² аспірант кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-8235-3191>

Also, based on the analysis of information, an attempt is made to trace what factors influenced the formation of economic knowledge, since there is an objective need to bring the education system to new socio-economic challenges. Given the above, an attempt is made to determine the leading trends in the development of economic education based on the analysis of objective factors that most influenced changes in the content of economic education. This especially concerns the peculiarities of the development of socio-economic thought (both national and foreign); A close relationship is traced between the renewal of the content of economic education and the leading European trends in the field of modernization of educational activities, in particular, the transition to a competency-based education system.

The leading trends are identified as: the transition from an ideologically determined approach in economic education to a competency-based one; the introduction of an early start to economic education and ensuring its continuity: from preschool age through school to higher education; ensuring the interdisciplinary nature of economic education/education; increasing the practical orientation of economic education, focusing on life needs; increasing the influence of socio-economic thought, historical and cultural context; focusing economic education on the values of sustainability and sustainable development as a new dominant.

The position is substantiated that the trends indicate the key positions of the development of economic education within the specified period and will continue and change depending on both objective (socio-economic conditions) and subjective factors.

Keywords: market economy; competence-based education; market thinking; socio-economic situation, economic ideology.

Вступ

Перехід України у 1990-ті роки від централізованої планової економіки до ринкової створював нові виклики: потребу у формуванні у населення знань і навичок щодо господарювання, підприємництва, ринкового мислення. Економічне виховання стає необхідним елементом, щоб громадяни могли орієнтуватися у нових умовах, уникати економічних ризиків, брати участь у приватному бізнесі, бути компетентним у формуванні та розподілі особистих / сімейних фінансів.

Так, у Державному стандарті базової і повної середньої освіти, ухваленому в Україні, серед вимог до результатів навчання вказується на необхідність «формування економічного мислення». Це означає, що державою була зафіксована потреба, щоб школа не просто навчала фактології, а щоб учень вмів орієнтуватися у суспільних, в т. ч. економічних процесах.

Концепція Нової української школи, затверджена рішенням КМУ від 14.12.2016 ставить перед школою завдання виховання всесторонньо розвинутої особистості, готової діяти в умовах змін. Ця концепція включає розвиток компетентностей, серед яких – соціальні й економічні. Указ Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (<https://www.president.gov.ua/documents/3442013-15402>) передбачає, що система освіти має забезпечувати формування особистості, здатної орієнтуватися «в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі». Це ще один сигнал, що економічне виховання не лише бажане, але є необхідністю.

Отож, оновлення концепції та змісту економічного виховання обумовлено соціальними та освітніми потребами. Економічна нестабільність, інфляція, зміни у правовому і фінансовому середовищі (банківські послуги, доступ до інформації, права споживачів тощо) – все це потребує, щоб громадяни мали мінімальний рівень економічної грамотності.

Учні й молодь потребують не просто знань теоретичних, але і здатності застосовувати їх у повсякденному житті: розуміти бюджет сім'ї, податки, витрати, ціни, можливості працевлаштування та ін.

Були проаналізовані праці різних науковців – представників суспільно-економічної думки, які займались проблемами економічного виховання кінця ХХ – початку ХХІ століття, при тому зосереджували увагу на таких аспектах, як: формування економічної культури особистості школяра, умови розвитку їх підприємницьких якостей, адаптація до ринкових умов, розвиток фінансової грамотності та ін. З-поміж них такі науковці як Ворох, В. І., & Коломоєць, Т. Г. (2022), Саяпіна, С., & Твердохліб, О. (2024), Гуз, К. Ж., Зелюк, В., & Ільченко, В. Р. (2023). Городиська, В. В. (2024), Стасів, Н., & Війчук, Т. (2023), Семенова О. М.

У дослідженнях науковці виходили з позиції, що зміст економічного виховання, насамперед, визначається його сутністю і трактується як компонент суспільного та освітнього процесу, який спрямований на формування в особистості понять, ставлень, якостей, знань і навичок, потрібних для адекватної участі в економічному житті. Водночас, недостатньо дослідженими є проблеми, які стосуються найбільш значущих тенденцій оновлення змісту економічного виховання в освітніх закладах різних типів, які залишаються актуальними і дотепер, оскільки співвідносяться з новими освітніми стандартами.

Метою статті є проаналізувати основні підходи та провідні тенденції оновлення змісту економічного виховання у контексті актуальної для того часу соціально-економічної ситуації, а також радикальних змін в освітній сфері: запровадження освітніх стандартів та розроблення змістово-технологічних особливостей їх реалізації.

Завдання статті: проаналізувати різні наукові погляди на сутність економічного виховання та вплив суспільно-економічної думки на його розвиток; з'ясувати основні тенденції оновлення змісту економічного виховання в Україні в контексті переходу від планової до ринкової економіки.

Для вирішення поставлених завдань використано комплекс методів дослідження: аналіз літературних джерел, який дав можливість систематизувати інформацію щодо актуальної соціально-економічної ситуації у межах досліджуваного періоду, а також найбільш значущих реформ в освітній сфері; метод компаративного аналізу – для порівняння різних позицій авторів про провідні тенденції оновлення змісту економічного виховання та їх тлумачення; методи систематизації, які були використані на етапі формування комплексу провідних тенденцій у контексті досліджуваної проблематики.

Результати

Як показує аналіз результатів наукових досліджень (у тому числі зазначених вище авторів), в кінці ХХ – на початку ХХІ століття Україна пережила суттєві суспільно-економічні трансформації, які суттєво вплинули на всі сфери життя, зокрема на систему освіти та економічне виховання. Перехід від централізованої планової економіки до ринкових відносин поставив нові виклики перед змістом і методами економічного виховання, що вимагало їх оновлення відповідно до сучасних соціально-економічних умов та світових тенденцій розвитку. У цьому контексті важливо дослідити, як зміни у суспільно-економічній думці вплинули на формування змісту економічного виховання в Україні, визначити основні тенденції його розвитку та фактори, що сприяли цим процесам. Такий аналіз допоможе глибше зрозуміти закономірності розвитку економічної освіти і сприятиме подальшому удосконаленню системи економічного виховання в умовах модернізації суспільства.

Насамперед, слід зазначити, що зміст економічного виховання включає ключові категорії, які слугують елементами економічного виховання. До змісту належать: знання економічних категорій (власність, праця, капітал, ціна, попит і пропозиція тощо); економічне мислення як здатність аналізувати економічні явища, приймати рішення; економічна культура – бережливість, раціональне використання ресурсів,

підприємливість; економічна грамотність – уміння користуватися фінансовими інструментами, бюджетом, розуміти ризики; особистісні цінності – відповідальність, справедливість, порядність у господарюванні. Категоріальний апарат та здатність до економічного мислення визначають основу якості економічного виховання молоді.

Прослідковується тісний взаємозв'язок оновлення змісту економічного виховання з розвитком суспільно-економічної думки (як національної, так і зарубіжної). Хоча економічне виховання має здебільшого прикладний/педагогічний характер, воно перебуває під впливом суспільно-економічних ідей. Наприклад, перехід від радянської ідеології національної /державної власності до ідей приватної власності, підприємництва, ринку – це провідний чинник, що обумовлював зміни у змісті економічного виховання.

У цей період спостерігається виникнення нових економічних шкіл, течій та теоретичних підходів (ринкова економіка, соціальна економіка, інституціоналізм), що створює основу для оновлення змісту виховання, відповідно оновлення категорій і понять, які вивчають учні/студенти. Значущим є історичний досвід: економічна думка у ХІХ–ХХ ст. в Україні (вчені-економісти, педагоги) вже зверталася до тем господарської культури, бережливості тощо; ці теми зараз знову набувають ваги.

Позначились на змісті економічного виховання і економічні виклики досліджуваного періоду (глобалізація, фінансова криза, технологічні зміни), вони визначили підхід, відповідно до якого економічне виховання передбачало не просто передачу знання, а формування адаптивності, критичного мислення, здатності орієнтуватися в економічному середовищі.

Для теоретичного обґрунтування головних підходів до формування змісту економічного виховання в системі освіти, а також тенденцій його перспективного розвитку важливо було проаналізувати відповідні літературні джерела. При тому переслідували мету сформулювати розуміння того, які економічні уявлення були найбільш поширені серед населення, інтелігенції, діячів освіти наприкінці ХХ – початку ХХІ століття. Також важливо було з'ясувати, що становило зміст економічної ідеології/думки, і які цінності підтримувались (праця, власність, підприємництво, капітал, конкуренція).

На основі аналізу інформації ми намагались простежити, які чинники впливали на формування економічних знань – через університети, публіцистику, освітні програми, навчальні практики. Були поставлені завдання відслідковувати зміни тенденцій щодо змін змісту економічного виховання у відповідні часові періоди.

Значною мірою базові характеристики акумулюються у визначенні та трактуванні поняття «економічне виховання». Так, поняття економічного виховання та споріднених з ним категорій визначається «як складова частина формування економічної компетентності, економічної культури, економічного мислення...» [1]. Загалом теоретичний аналіз поняття «економічне виховання», найбільшою мірою асоціюється з економічною освітою, компетентностями, мисленням, культурою. Характерно, що сучасний підхід до економічного виховання полягає в тому, що воно трактується на основі стандартів компетентнісної освіти, базується на знаннях активних, здатних до використання у постійно змінюваних ситуаціях, сформованих цінностях, особистісних якостях.

Світлана Саяпіна, Олександр Твердохліб [2], досліджуючи проблему економічної освіти учнівської молоді в Україні, зокрема зміст, пріоритетні напрями розвитку, доводять, що «...економічна освіта, яка є «альфою і омегою» суспільних знань, сприяє формуванню економічної культури, розвитку економічного мислення...». Дослідники також обґрунтовують рівень сучасного стану економічної освіти, її роль у формуванні економічної культури, мислення; а також визначають місце в навчально-виховному процесі. Особливе значення приділяється визначенню пріоритетних напрямів розвитку

економічного виховання, з-поміж яких особливе значення надається забезпеченню компетентнісного підходу в реалізації завдань економічної освіти, інтеграції економічної теорії і практики, її інтеріоризація в інші сфери життєдіяльності людини.

Науковці Костянтин Гуз, Віталій Зелюк, Віра Ільченко [3] досліджують фундаментальні ідеї економічного світогляду (economic outlook) в освіті як частини сталого розвитку. Вивчається проблема як предмети загальної середньої школи можуть включати різні економічні ідеї, зокрема ставиться акцент на тому, як забезпечувати баланс між поточними потребами і захистом інтересів майбутніх поколінь. При тому увага звертається особлива увага на активності економічних знань як основі економічного виховання.

Закономірно, що зміст та тенденції розвитку економічної освіти знайшли своє відображення в оновленні змісту освіти, починаючи з дошкільної освіти та початкової школи.

До прикладу, дослідниця В. В. Городиська [4]. займаючись проблемами оновлення системи економічного виховання дошкільників, наголошує на тому, що економічне виховання – це складний процес, який потребує адекватного програмного забезпечення. Зазначається, що програми дошкільної освіти в частині економічного виховання повинні бути спрямовані на розвиток комплексу компетентностей, що економічна освіченість і грамотність мають починатися з дошкільного віку, закладаючи базисні елементарні знання та здатність їх використовувати в житті у контексті найпростіших форм економічної діяльності дитини, а також розвитку відповідних особистісних якостей. «...сьогоднішні дослідники вважають найбільш дієвими не лише економічні знання, вміння й навички, а особистісні якості дошкільнят, пов'язані з економічною діяльністю (бережливість, працьовитість, ощадливість, раціональність)...»

Так само конкретизація основ економічного виховання відображається в системі початкової освіти, у процесі вивчення різних навчальних дисциплін. Зокрема, Наталія Стасів, Тарас Війчук [5] у праці «Економічне виховання учнів початкової школи засобами математики» вивчає можливості різних методів та форм включення елементів економічного виховання у навчання математики в початковій школі; у процесі «...засвоєння учнями елементарних економічних знань, розвитку вмінь використовувати ці знання на практиці...» через розроблення задач економічного змісту, розвиток уміння використовувати знання в практичних ситуаціях; дотримання принципів прогнозування, культури поведінки в ринкових умовах.

Цінність представляють позиції, відповідно до яких економічні компетентності трактуються як надпредметні і включають знання найпростіших форм економічної діяльності у контексті актуальних життєвих, соціальних ситуацій.

Закономірно, що будь-які зміни в освітній політиці, як і безпосередньо в оновленні змісту економічного виховання, форм та методів його практичної реалізації, є соціально обумовленими і відбуваються у відповідному історичному контексті. Проаналізуємо історичний контекст розвитку суспільно-економічної думки кінця ХХ – початку ХХІ століття, який вплинув на основні тенденції економічного виховання в Україні.

У ХХ столітті та на початку ХХІ відомі українські вчені у сфері економіки внесли значний вклад не лише в національну, а й у світову економічну думку. Їхні ідеї щодо грошового обігу, кооперації, теорії вартості задавали культурно-інтелектуальну базу. Слід відмітити, що саме набуттям Україною незалежності, українські історики-економісти обґрунтовують необхідність висвітлення реальної історії розвитку української економічної думки, неупередженого аналізу із застосуванням чітких методологічних позицій.

Під час радянської доби ідеологічно домінував марксистсько-матеріалістичний підхід, планова економіка, акцентувалась увага на класовій боротьбі і національному характері господарства. Економічна освіта, як і виховання підпорядковувались

домінантним ідеологічним позиціям і носили переважно інструментально-прикладний характер.

З кінця 1980-х і далі (особливо після здобуття незалежності Україною) почалися активні трансформаційні процеси: провідні економічні теорії стають предметом дискурсу, особливо в академічній спільноті, відстоюється плюралізм позицій; економічне виховання стає важливою складовою освіти, зокрема освіти для демократії, підприємництва і соціальної відповідальності. В освітньому середовищі різних навчальних закладів почали активно використовувати інтерактивні форми навчання та виховання, які активували думку здобувачів освіти, спонукали їх до мислення, формування здатності адекватно використати наявні економічні знання у різних освітніх, життєвих ситуаціях.

Для визначення головних тенденцій розвитку економічного виховання у межах досліджуваного періоду важливо було проаналізувати комплекс проблем, відповідно шукати відповіді на питання:

- який був зміст економічного виховання наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття: які поняття, цінності, ідеали передавались через освіту / публіцистику / наукові кола (наприклад: свобода підприємництва, конкурентність, раціональне використання землі, капітал, праця, інвестиція тощо);
- як соціально-економічний контекст – промисловий розвиток, входження в ринок формував запити щодо удосконалення економічного виховання;
- які ідеологічні/політичні течії впливали і як вони пропонували формувати економічну культуру / виховання.

Виходили з того, що у зазначений період найбільший вплив мав такий фактор як перехід до ринкової економіки (1990-ті). Це обумовило потребу у зростанні економічної грамотності населення; формуванні практичних умінь (як-от планування бюджету, користування банківськими послугами); унесенні змін у зміст освіти для максимального врахування нової економічної системи. Державні програми освіти і реформи позначились на включенні економічної підготовки в шкільні/позашкільні програми; концепції типу «Освіта – ХХІ століття».

Значний вплив мало запровадження компетентнісного підходу, що обумовило орієнтацію не лише на знання, а на формування компетентностей: вміння аналізувати, приймати рішення, адекватно діяти в різних економічних ситуаціях. Також спадкоємність історичних ідей/шкіл зумовила потребу використання історичного досвіду: економічної думки ХІХ-ХХ ст., шкіл, теоретичних підходів; перегляд ідеологічних настанов радянського минулого. Глобалізація і інтеграція у світові економічні процеси відкрили широкі можливості до запозичення кращих освітніх практик, адаптації до міжнародних стандартів у сфері економічної освіти. Пошук нових форм/методів/технологій обумовив інтерес до інтерактивних методик, міжпредметних зв'язків (наприклад, математика + економіка), позакласних форм навчання та ін.

У контексті зазначених вище позицій щодо сутності трактування економічної освіти, а також врахування особливостей історичного розвитку у період кінця ХХ – початку ХХІ ст. виокремлено головні тенденції змін змісту економічного виховання, відповідно й особливостей його практичної реалізації:

1. *Тенденція до переходу від ідеологічно детермінованого підходу у вихованні (економічному в тому числі) до компетентнісного, який передбачає не лише плюралізм думок суб'єктів освітнього процесу, а й створення умов до особистісного самовизначення у контексті різних економічних ситуацій, формування своєї точки зору на економічну проблему та права доводити її обґрунтованість та раціональність. Отож, тенденція означає підхід, відповідно до якого економічне виховання (або господарське, планове) періоду радянських часів, яке мало чіткий ідеологічний зміст, переорієнтовується відповідно до потреб ринкової економіки, на яку Україна бере курс*

з початком незалежності (особливо з 1990-х). З'являється запит та об'єктивна потреба включення елементів ринкової економіки, підприємництва, власності в структуру освітнього процесу, відповідно формування економічної культури, свідомості, мислення, інтегрально – економічної компетентності молодих людей, майбутніх фахівців і не лише економічного фаху. Ядром змісту економічного виховання (як результат – компетентності) повинні стати знання + уміння + цінності (+ особистісні якості).

2. *Тенденція до запровадження раннього старту економічного виховання та забезпечення його неперервності: від дошкільного віку через школу до вищої освіти.* В останні роки зростає увага до економічного виховання ще з дошкільного віку. Як стверджує Городиська В. В.(2024), «донедавна економічне виховання дітей педагоги здійснювали зазвичай зі старшого дошкільного віку, а сьогодні, згідно з вимогами часу, його доцільно розпочинати із трьох-річними вихованцями». Практикуються різні освітні програми для дошкільня («Дитина», «Соняшник» та «Я у Світі»), які містять основи економічного виховання для дітей

молодшого дошкільного віку. Також програми «Дитина в дошкільні роки», «Я у Світі», «Впевнений старт» містять окремі елементи економічного виховання, водночас, тенденції щодо удосконалення змісту стосуються забезпечення вищого рівня системності знань та їх практико орієнтованості.

У рамках економічного виховання дошкільників відбувається їх ознайомлення із грішми, основами організації торгівлі, діяльністю банків, а також економічними складовими різних найбільш вживаних засобів зв'язку (пошта, електронна пошта телефон). Надання елементарних економічних знань супроводжується формуванням таких особистісних якостей як ощадливість, економічна культура, бережливість.

3. Окрім того, фіксується *тенденція до забезпечення надпредметності (міждисциплінарності) економічної освіти/виховання.* Зокрема у школі економічні компетентності формуються через різні навчальні дисципліни, з-поміж який найбільший потенціал мають економіка, математика, суспільствознавство, а також відповідні форми позакласної роботи). Навчальна програма «Я у Світі» передбачає засвоєння дитиною економічних знань у контексті власного життєвого досвіду. До того ж, суб'єктом формування такого досвіду виступає сама дитина, яка асоціює знання з конкретними проблемами з її життя і сама проявляє активність у розвитку власної економічної освіченості з чіткою мотивацією безпроблемного орієнтування у власному життєвому просторі. Основою економічної компетентності школяра є інтеграція економічних знань, економічних цінностей та відповідних поведінкових моделей. Тенденція до інтеграції економічного виховання з іншими сферами знань та напрямками виховання також прослідковується у процесі його поєднання з правовою освітою, громадянським вихованням, екологією, у комплексі – реалізується у процесі формування соціальних компетентностей.

4. *Тенденція до підвищення практико орієнтованості економічного виховання, спрямованості на життєві потреби.* У цьому контексті важливою є не лише теорія, але й економічні, життєві, соціальні проекти, практичні завдання, участь у економічних процесах, фінансова грамотність. Акцент при тому ставиться на розвитку самоорганізації, підприємництва, ощадливості. Тому у процесі вивчення навчальних дисциплін з економічною складовою теорія вивчається як реальний і дієвий засіб вирішення актуальних практичних проблем, розв'язання практичних завдань.

5. *Тенденція до посилення впливу суспільно-економічної думки, історико-культурного контексту.* Економічне мислення/виховання в Україні все більше враховує історію, традиції, особливості та досвід переходу від планової до ринкової економіки. Усі ці особливості фіксуються у наукових підходах видатних економістів-теоретиків., досвіду діяльності шкіл в історичній ретроспективі.

6. Тенденція до орієнтованості економічного виховання на цінності стійкості і сталого розвитку як нової домінанти. У XXI ст. Значний акцент ставиться на екологічній складовій, сталому поетапному розвитку, відповідальному споживанні. Тобто, економічні ідеї мають бути спрямовані не тільки на досягнення матеріального добробуту, але й на майбутнє покоління, зокрема на збереження економічних ресурсів.

Зазначені тенденції є актуальними у контексті оновлення сучасного змісту економічної освіти, оскільки це пов'язано з провідними напрямами та перспективами економічного розвитку, переходу до планової економіки.

Висновки

Отож, в оновленні змісту економічного виховання у межах досліджуваного періоду була здійснена спроба врахувати історичний контекст: які ідеї переважали в період радянської економічної теорії, як вони змінювались після здобуття незалежності, проведених реформ. На цьому етапі відбувалося поєднання теоретичної складової з практикою, що відобразилось в педагогічних програмах, в діяльності навчальних закладів, умовах сімейного виховання.

У контексті розвитку економічного виховання змінювались його цінності й мотиви: зі стабільності, обмеженості ресурсів до підприємництва, ініціативи, відповідальності за власний добробут.

Проаналізувавши основні підходи до оновлення змісту економічного виховання кінця XX – початку XXI, було визначено, що вони, насамперед, обумовлені радикальними змінами в освітній сфері, зокрема запровадженням освітніх стандартів та розробленням змістово-технологічних засад їх реалізації.

Аналіз різних поглядів науковців на сутність економічного виховання та вплив суспільно-економічної думки на його розвиток дозволив визначити та схарактеризувати основні тенденції оновлення змісту економічного виховання в Україні в контексті переходу від планової до ринкової економіки.

Перспективи дослідження теми за зазначеною проблематикою вбачаємо у більш глибокому вивченні тенденцій розвитку економічного виховання періоду XX – початку XXI століття, особливо акцентуючи увагу на тенденціях, які відзначаються неперервністю і пов'язані з перспективами розвитку саме національної освіти, врахуванням її цінностей та конкретних освітніх практик.

Список використаних джерел

1. Ворох В. І., Коломоець Т. Г. Поняття економічного виховання та його зв'язок із спорідненими категоріями. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2022. № 43. DOI: 10.31392/NPU-nc.series19.2022.43.01.
2. Саяпіна С., Твердохліб О. Економічна освіта учнівської молоді в Україні: зміст, пріоритетні напрями розвитку. *Гуманізація навчально-виховного процесу*. 2024. № 2(106). DOI: 10.31865/2077-1827.2(106)2024.315113.
3. Гуз К. Ж., Зелюк В., Льченко В. Р. Ideas of economic outlook in education for sustainable development of society. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Серія: Педагогічні науки*. 2023. № 3(53). С. 206–212. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741759/>
4. Городиська В. В. Програмне забезпечення економічного виховання у сучасних закладах дошкільної освіти. *Вісник Національного університету "Чернігівський колегіум" імені Т. Г. Шевченка*. 2024. Т. 164, № 8. С. 60–65. URL: <https://visnyk.chnpu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/562>

5. Стасів Н., Війчук Т. Економічне виховання учнів початкової школи засобами математики. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2023. № 6. С. 57–63. DOI: [10.32782/apv/2022.6.9](https://doi.org/10.32782/apv/2022.6.9).
6. Кучинська І. О. *Педагогіка вищої школи : навчальний посібник*. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2020. 292 с. <https://odnb.odessa.ua/vnn/book/7562>
7. Кучинська І. О. *Керівник закладу освіти : навчально-методичний посібник [Електронний ресурс]*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2024. 308 с. URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8530>.